

Suriye’de Aleviler

Hakan Mertcan*

Giriş

822

Suriye’de hâli hazırda yürüyen kanlı savaşın başlamasının ardından, çokça duyduğumuz kavramlardan biri Alevilik olmuştur. Kimi zaman menfi anlamlarla, yanlış biçimlerde Suriye’deki Alevilerden bahsedildiği görülmektedir. Suriye’deki reel duruma, siyasal ilişkilerin yapısına aykırı bir biçimde Suriye’de bir Alevi egemenliğinden, Alevi devletinden, Alevi ordudan vb. bahsedilmektedir. Oysa Suriye’de Alevilik, kamusal politikalara yön vermeyi bırakın, resmi düzlemde isminin zikredilmesinden bile özenle kaçınılan bir konumdadır. Bu makalede bu konunun tartışmasına girilmeyecektir, buradaki temel amacımız, ismini sık duyduğumuz Suriye’deki Alevilerin Suriye siyasal tarihinin belirli evrelerindeki, özellikle de 19. yüzyıldaki, durumunu ana hatlarıyla tespit etmeye çalışmaktır. Bu makaleye konu olan Aleviler, yüzyıllardır Akdeniz çevresine yerleşmiş, kendilerini etnik olarak Arap, dinsel olarak Alevi kimliğiyle ifade eden, bir heterodoks İslam topluluğu olarak bilinmektedirler. Makalenin konusu olan Alevilerin kimi zaman “Nusayri” olarak nitelendirildikleri görülmekle birlikte, biz doğru kullanımın “Arap Aleviler” olduğunu düşünmekteyiz.

Bir Topluluğun Doğuşu

Hz Muhammed’in ölümünün ardından Müslümanlar arasında, Gâdir Humm biatına uyulmadığı gerekçesiyle bir bölünme yaşanmış ve Kerbela Faciasıyla birlikte de bu bölünme derinleşmiştir. Hz. Ali’nin ve ardından da Ali evlatlarının öldürülmesiyle birlikte ipler iyice kopma noktasına gelmiş, Hz. Ali taraftarları, iktidara gelen Emevi Hanedanına biat etmemiş, Ehlibeyt soyundan olan imamları önderleri olarak kabul edip, onların yolundan yürümüşlerdir. Hz. Ali taraftarları zaman içinde çeşitli kollara ayrılmış, birbirinden farklı anlayışları/yorumları temsil etmişlerdir. Bir kısmı-İsmaililer, Dürziler gibi-imamlığın, İmam Cafer es-Sâdık’tan sonra oğlu İsmail’in soyundan yürümesi gerektiğini savunarak, 12 İmam zincirinin 6. halkasında kopmuş; büyük çoğunluk ise İmam Cafer’in oğlu Musa el Kazım’ı izleyerek 12 İmamcılar oluşturmuştur; bu 12 İmamcı gruplardan biri de Arap Alevilerdir.

Arap Alevilerin tarihsel önderlerinden Muhammed b. Nusayr, 11. İmam Hasan el-‘Askerî’nin en yakın müridi ve İmamın ilmene/bilgilerine açılan “Kapı” olarak kabul edilir. Hasan el-‘Askerî’nin ölümünün ve ardından gelen 12. İmam el-Mehdî’nin “Gaybı” neticesinde imamların bilgilerinin Muhammed b. Nusayr aracılığıyla, sırasıyla Alevi toplumunun genel başkanlığı misyonunu üstlenecek olan Muhammed b. Cundub, ‘Abdullah b. Muhammed el-Cennân el-Cunbulânî, el-Huseyn b. Hamdân el-Hasîbî, Muhammed b. ‘Alî el-Cillî, Seyyid ‘Alî el-Cisrî, ebû Sa’îd el-Meymûn b. Kâsım et-Tabarânî’ye aktarıldığı ifade edilmektedir.¹

Muhammed b. Nusayr, Arap Alevi toplumu bakımından, 12 İmam silsilesinin ardından topluluğun varlığını koruyup devam

(*) Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İİBE, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

(1) M. E. Gâlib et-Tavil, *Arap Alevilerinin Tarihi-Nusayriiler*, çev. İ. Özdemir, İstanbul, Çiviyazaları, 2000, s. 150-58. Muhammed b. Nusayr ile ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz: Yaron Friedman, *The Nusayri-Alawis: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*, Leiden-Boston, Brill, 2010, s. 6-17.

ettirmesinde merkezi bir rol üstlenmiş olsa da birçok araştırmacının ve Arap Alevi yazarın da kabul ettiği gibi, yeni bir mezhep kurucusu olarak görülmez. Muhammed b. Nusayr, teolojik ve tarihsel olarak tartışmasız bir biçimde lider olsa da birçok yazar topluluğun asıl kurucusunun el-Huseyn b. Hamdân el-Hasîbî olduğu konusunda ittifak içindedir.² el-Hasîbî, el-Cunbulânî aracılığıyla Muhammed b. Nusayr'dan kendisine ulaştırılmış olan bilgi ve değerleri daha sistematik bir yapıya kavuşturup, takipçilerini daha örgütlü bir yapı içerisinde birleştiren, dağınık hâldeki güçleri bir "Topluluk" hâline getirip, düzenlediği inanç esasları doğrultusunda davasını yaymaya girişen teorik ve eylemsel bağlamda büyük bir lider olmayı başarmış bir şahsiyettir.

İran, Irak, Suriye coğrafyasında faaliyetler yürüten bu şahsiyet, çeşitli devlet yöneticilerinin de aralarında bulunduğu çok sayıda taraftar edinmeyi başarmıştır. Kendisinden sonra, Arap Alevi topluluğunun işlerinin düzenlenmesi ve topluluğun devamının sağlanması açısından Bağdat ve Halep'te iki merkez kurulmasının zeminini hazırlamıştır. el-Hasîbî kendisinden önceki ve sonraki genel şeyhler gibi, teolojik misyonunun ve dinsel önderliğin yanı sıra sosyal ve siyasal bir misyon ve birleştirici bir önderliği de temsil etmekteydi. Arap Alevi literatürüne göre, el-Cennân, Muhammed b. Nusayr'dan öğrendiği ilkeleri el-Hasîbî'ye aktarmıştır.³ El-Hasîbî, Bağdat'taki çalışmalarından sonra Suriye'ye gitmiş, faaliyetlerini bu coğrafyada etkin bir biçimde sürdürmüş ve ömrünü burada tamamlamıştır.

Birçok uzun yolculuk yapmış olan bu mistik önder, ömrünün son dönemlerini Halep'te geçirmiştir. Halep bu dönem el-Hasîbî'nin öğrencisi olan Seyfuddevle'nin liderliğindeki Hamdânilerin merkezidir. Bu süreçte, Arap Aleviler için yeni bir dönem başlamıştır. El-Hasîbî yaşamının sonuna kadar Halep'te kalarak hem açık hem de örtülü faaliyetlerini sürdürmüş, topluluğunun hiç değilse bir süre huzur içinde yaşamasını,

gelişip genişlemesini sağlamıştır. Taraftarlarının gözünde büyük bir değeri ifade eden ve "Şeyh ud-Dîn" olarak nitelenen bu dikkate değer şahsiyet öldüğünde arkasında, içlerinde bazıları irili ufaklı çeşitli devletlerde yöneticilik yapan, nitelikli bir öğrenci grubu ve bir ölçüde "Ete kemîge bürünmüş" bir topluluk bırakmıştı.

'Devletin Kılıcı' Yükselirken

Arap Alevilerin tarihinde Hamdâniler Dönemi'nin özel bir yeri vardır. Özellikle Seyfuddevle⁴ (916?-967) önderliğinde Halep merkezli etkinliğin yoğunlaştığı (Miladi 10. yüzyıla denk gelen) süreç, bir anlamda "Arap Alevilerin Altınçağı"nı temsil etmektedir. Bilime ve sanata verdikleri önem ve Bizans'a karşı seferleriyle tanınan Hamdâniler, Abbasi Halifeliği'nin gücünü ve itibarını yitirdiği, geniş İslam coğrafyasının birçok devlet ve beyliğe bölündüğü bir ortamda egemenliklerini sağlamışlardır. Bir yanda bu bölünmüş güçlerle, öte yanda Bizans kuvvetleriyle mücadele etmek durumunda kalan Hamdâniler, kısa bir süre de olsa Arap Alevilerin siyasal iktidar mekanizması içerisinde etkin bir biçimde yer almaları olanağını sağlayan bir dönemi temsil eder.

İslam tarihinde genellikle bir Şii devleti olarak adı geçen Hamdânilerin, aksi yöndeki iddialara karşın⁵ en üst düzeydeki yöneticilerinin Alevi öğretisine bağlı olduklarını, özellikle Arap Alevi kaynaklarında net bir biçimde görmekteyiz.⁶ Hamdânilerin bir Alevi Devleti olup olmadığı tartışması bir kenara bırakılsa dahi, Arap Alevilerin devletin ikti-

(2) Meir M. Bar-Ashar, *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia* L-Z, index Vol: 2, Ed: Josef W. Meri, New York, Taylor&Francis Groups, 2006, s. 569; Mahmut Reyhani, *Gölgesiz İşıklar II Tarihte Aleviler*, 2. B., İstanbul, Can Yayınları, 1997, s. 28-29, 41-42; Yaron Friedman, "al-Husayn ibn Hamdân al-Khasîbî: A Historical Biography of the Founder of the Nusayri- 'Alawite Sect", *Studia Islamica*, No: 93 (2001), s. 91.

(3) Friedman, a.g.m., s. 97-8.)

(4) "Devletin kılıcı" anlamına gelmektedir.

(5) Ömer Tokuş, *Hamdâniler (Siyasi, İctimai, İlmi ve Kültürel Hayat)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa: H. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.100-101.

(6) Mahmut es-Sâlih, *Gerçeklerin Işığında Aleviler*, çev. Ahmet Bedir, Ankara, Baran Ofset, 2007, s. 89, 92-93; Yunus Tümkaya, *Farklılığa Rağmen Bir Olmak: Nusayri Alevi Dünyasında Bir Gezi*, İstanbul, Can Yayınları, 2004, s. 124, 128; Reyhani, a.g.e., s. 28-32; Et- Tavil, a.g.e., s. 189-203.

dar mekanizması içinde yer aldıkları, siyasal erkin kullanılmasında ve onun korumasında var oldukları, bu devletin kendilerine ait bir devlet olduğu düşüncesi ve hissini taşıdıkları rahatlıkla ileri sürülebilir.

Hamdâniler, Bizans güçleriyle mücadele etmiş, birçok Bizans bölgesini ele geçirmiş, Kürtleri, Karmatileri, Haricileri kontrol altına almış, İhşidilerden Şam gibi önemli bir kenti almış, Mezopotamya ve Şam kırsalına yayılmış birçok nüfuzlu Arap kabilesi üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Neticede, Hamdâniler, Musul, Diyarbakır, Diyarırabia, Kuzeydoğu Mezopotamya, Halep ve Halep'in kuzeyinde Toroslar'a kadar uzanan bölgeyi kapsayan, Kuzeydoğu Akdeniz sahillerine, kuzeybatıda Bizans topraklarına, güneybatıda Filistin ve Şam'a kadar uzanan bir coğrafya üzerinde egemenlik tesis etmişlerdir.⁷

Bu dönemin yöneticileri arasında en etkili isimlerin, Arap Alevilerin karizmatik önderi Seyfuddevle ve onun Veziri ve Başkumandanı ebu Firâs el-Hamdânî olduğunu belirtmek gerekiyor. Büyük başarılar imza atan Seyfuddevle'nin önemli bir özelliği de Arap Alevi tarihi ve teolojisi açısından büyük öneme sahip olduğunu belirttiğimiz Hüseyin b. Hamdan el-Hasîbî'nin yetiştirdiği bir kişi olmasıdır. O, el-Hasîbî'nin en önemli öğrencilerinden biriydi. Bu durumun, güç koşullar içerisinde varoluş mücadelesi veren Alevi toplumu bakımından hayati bir rol oynadığı tarihsel olarak görülmüştür. Sonuçta bu dönemin, yaşanan tüm zorluklara ve çatışma iklimine rağmen, Alevilerin güvenlik, özgürlük ve huzur içinde yaşadıkları, kendilerini geliştirebildikleri, siyasal alanda özne olabildikleri zamanların başında yer aldığı kabul edilmektedir.⁸

Hamdani Yıldızı Sönerken

Hamdânî otoritesini ihya eden ve önemli başarılar elde eden Seyfuddevle'nin ölümünün ardından oğlu Sa'duddevle yönetimin başına geçti. Tecrübesiz ve yeteneksiz bir yönetici olarak görülen Sa'duddevle'nin

dönemi, Hamdânilerin güçlerini kaybedip çözülmeye başladığı bir süreci temsil eder. Sonuçta, Sa'duddevle'nin ardından yerine geçen oğlu Ebû'l-Fadâ'il Sa'îduddevle de çözülmeyi ve çöküşü engelleyememiş ve Hamdani egemenliği fırsat bekleyen güçlerce sona erdirilmiştir.⁹

Hamdânilerin ardından Halep uzun süreli bir kargaşaya sürüklendi. Çeşitli Arap kabileleri burada egemenlik sağlamaya çalıştı. Bu süreçte Fâtımîlerin egemenlik çabaları da görülmektedir. Nihayetinde, Arap Alevilerin, Fâtımîlerin şehri ele geçirmesinden büyük rahatsızlık duymadıkları anlaşılır. Fakat Fâtımîlerin varlığını umutla karşılayan ve egemenliklerinin kurulmasına katkı sunan Arap Aleviler bir süre sonra boş beklentiler içerisinde olduklarını anlarlar. Fâtımîlerden umduklarını bulamayan Arap Aleviler kabuklarına çekilmişlerdir. Karşılaştıkları zorluklar karşısında, başkaldırmak yerine itaati tercih ederek sakin bir yaşam sürmeye çabalamışlardır. Bu dönemin Aleviler bakımından en olumlu yanının inançlarını korkmadan yaşayabilmeleri ile ilim ve sanat alanında kaydedilen gelişmeler olduğu ifade edilir.¹⁰ Nâsiruddevle'nin ölümünün ardından Alevilerin durumu kötüleşmiş, Fâtımîlerin Eyyübiler tarafından ortadan kaldırılmasının ardından bu kötü gidişat daha da derinleşmiştir. 1188 tarihinde, bölgeye egemen olan Eyyübilerin döneminin, diğer Bâtını topluluklar için olduğu gibi Arap Aleviler açısından da olumlu bir süreci temsil etmediği açıktır.

1258 yılında Moğol ordusunun Bağdat'a girerek şehri yağmaladığına tanık olunur. Daha sonra Moğol ordusu kuzey Suriye'yi yerle bir edip, (Hama ve Halep gibi) belli başlı önemli şehirleri ele geçirmiştir. Bağdat'ın yağmalanması sürecinde Alevilerin buradaki merkezi de tüm kurumlarıyla birlikte yerle bir edilmiştir. Buna rağmen, Aleviler, Moğollarla işbirliği yaptıkları şeklinde

(7) Es-Sâlih, a.g.e., s. 83-85.

(8) Es-Sâlih, a.g.e., s. 93.

(9) Es-Sâlih, a.g.e., s. 93-99.

(10) Es-Sâlih, a.g.e., s.100-101.

suçlamalarla karşılaşmışlardır. Ayrıca Sultan Baybars'ın Moğollara karşı 1260'ta kazandığı zaferi, Alevilerin bir felaket olarak gördüğü belirtilmiştir. Neticede, işbirliğiyle suçlanan Arap Aleviler Baybars tarafından kaleleri yerle bir edilerek cezalandırılmışlardır.¹¹

Memlüklerin egemenliği döneminde de Arap Aleviler üzerindeki baskı devam ettirilmiştir. 1260-1277 yılları arasında Suriye ve Mısır'da hüküm süren Sultan Baybars Arap Alevilerin Sünniliğe ihtidası için uğraşmış, Arap Alevilerin yaşadığı bölgelerde camiler yaptırmıştır. Sultan Kalavun devrinde de bu uygulamalara devam edilmişse de istenilen sonuç elde edilememiştir.¹²

Uzun Bir Yolculuk: Osmanlı Dönemi

Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır üzerine yürüyüşü, Aleviler için tarihî bir dönemece temsil eder. Alevilerin gerek sözlü gerek yazılı kaynaklarına bakıldığında 1516 yılında Mercidabık Savaşı'nda Osmanlıların galibiyetinin ardından büyük katliamlar yaşandığı ve Alevi tarihi bakımından karanlık bir sürecin başladığı, sağ kalmayı başaran Alevilerin kitlesel olarak Alevi Dağları'nın ulaşılması en güç yerlerine kaçtıkları aktarılır.¹³

Yavuz Sultan Selim'den sonra, Arap Aleviler, Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde yaşamaya başlamışlar ve bu tabiiyet, İmparatorluğun dağılmasına kadar devam etmiştir. Osmanlı'nın uzun egemenlik döneminde şehirlerde yaşayan Arap Aleviler olabildiğince kimliklerini gizleyerek varlık sürmeye çalışmışlardır. Alevi Dağları'nda yaşayan büyük çoğunluksa, asırlarca, oldukça güç koşullar içinde yarı-otonom bir hâlde varoluş mücadelesi vermişlerdir.

Osmanlı Devleti, Arap Alevileri tam/'Gerçek' anlamda' Müslüman olarak görmüyor, onları *heretik* bir topluluk olarak kabul ediyordu. Bununla birlikte, Arap Alevilere gayrimüslim bir millet statüsü de verilmiş değildi; kendilerinden cizye alınmıyordu

ve askere kabul ediliyorlardı. Sünni inancını benimsediklerini açıklayan Arap Aleviler için tashih-i i'tikat (İnancın düzeltimi) edenler deyimi kullanılıyordu. Örneğin, II. Abdülhamid de Arap Alevilerin Sünnileştirilmesi için faaliyetlerde bulunmuştur; neticede İskenderun ve Antakya'daki Arap Alevilerin tashih-i i'tikat ettikleri resmi olarak beyan edilmiş, bunun üzerine gerekli yerlerde cami ve okul açılması hükümetçe kararlaştırılmıştır.

19. yüzyıla gelindiğinde Suriye'deki Alevilerin yaşadığı coğrafyada yoğunlaşan bir dizi silahlı çatışma, direniş ve misyonerlik faaliyetlerine tanık olunur. Osmanlı bölgenin tamamen denetim altına alınması ve merkezi idarenin gücünün tesisi için Arap Alevilere karşı birtakım askerî harekâtlar düzenliyor. Arap Aleviler bunlara karşı çeşitli biçimlerde direniş gösteriyor. Bu çatışmalarda Osmanlı İmparatorluğu, tutuklama, idam, sürgün, toplu cezalandırmalar, silahsızlandırma, askere alma, vergiye bağlama vb. yöntemlerle yönetime karşı sergilenen direnişi yok etmeye çalışmıştır. Bu yaşananların yanı sıra yabancı devletlerin bölgedeki faaliyetlerinin de göz ardı edilebilecek türden olmadığını belirtmeliyiz.

Osmanlı arşiv belgelerine bakıldığında da Arap Alevilere devletin yaklaşımı şu olaylar ekseninde sınıflandırılabilir: Arap Alevilerin isyan ve "Şekavet" hareketleri ve devletin bunlara verdiği karşılık ile nizam kurma çabası, askeri yaptırımlar, Alevi liderlerinin cezalandırılması veya ödüllendirilmesi gibi tedbirler, merkezi devletin ihdasının en önemli göstergeleri olarak vergi ve asker toplamaya yönelik çabalar, Alevilerin diğer topluluklarla ilişkileri, misyonerlerin faaliyetleri devletin

(11) Matti Mossa, *Extremist Shiites The Ghulat Sects*, New York, Syracuse University Press, 1987, s. 267, 270-71.

(12) İbn Battuta, Baybars'ın fermanı ile Arap Alevi köylerine mescitler yapıldığını fakat Alevilerin buralara ilgi göstermediğini, hatta çoğu yerde bu mescitlerin farklı amaçlarla kullanıldığını aktarır: Ebu A. M. İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, C.1, çev. A. S. Aykut, İstanbul, YKY, 2004, s. 120.

(13) Bkz. Şerafettin Serin, *Alevi Nusayriler Hakkında Soru ve Cevaplar*, 2. B., Adana, Koza Matbaa, 2007, s. 117; Reyhani, a.g.e., s. 81; et-Tavil, a.g.e., s.249-250; es-Sâlih, a.g.e., s. 110; Faik Bulut, "Sabır Taşında Sır Aynasında Nusayriler/Arap Alevileri", *Ortadoğu'nun Solan Renkleri*, İstanbul, Berfin Yayınları, 2002, s. 63.

buna ilişkin çalışmaları, Abdülhamid döneminde ihtida/Sünnileştirme politikaları ve bu çerçevede Alevi yerleşimlerine okul ve mescit yaptırılması faaliyetleri... Modern devletin doğum sancılarına tekabül eden bu "İlişkiler" e resmi belgelerden bazı örnekler vermek yararlı olacaktır.

Sayda Valisi Namık Paşa'nın Arap Alevilerin üzerine asker gönderilmesine ilişkin talebe verilen cevabının yer aldığı 1855 (1271 H.) tarihli bir belgede, Alevilerin iki-üç senedir isyan hâlinde bulunduğu ve vergilerini ödemedikleri belirtilmektedir. Bu durum karşısında Sayda Valisinin bu insanlar üzerine asker gönderilerek isyanın sonlandırılması ve vergilerin tahsilinin zor kullanılarak sağlanması yönündeki talebe karşılık, bunun zor olduğu ve uygun olamayacağı belirtilmektedir.¹⁴ Takip eden sene, 15 Mayıs 1856 (10 Ramazan 1272) tarihinde, Kırdaha Müdürlüğünden Lazkiye Kaymakamlığına yazılan yazıda, "Kuvve-i askeriyeye vücûduna mütevakıf olup yohsa hâl sûret-i hâzırada kalur ise mâl-ı mîrî dahi tahsîl olunamayacağı derkâr bulunmuş" olduğu ifade edilerek, askerî güç kullanılmaksızın Alevilerden vergi toplanmasının imkânsız olduğu bildirilir.¹⁵ 15 Mayıs 1856 tarihli belgede, Lazkiye Kaymakamının da vergilerini ödemeyen Kırdaha ve Beytü'sş-şef Alevilerinin askerî güç kullanılmaksızın bu vergileri ödemeyecekleri kanaati görülür.¹⁶ Takip eden yazışmalarda, Lazkiye Kaymakamı, "Kuvve-i askeriyeye vücûhla ihtiyâc görüldüğü ve akdemce 'arz ve inhâ kılındığı üzere münâsib mahalden dört kıt'a top ile bir alay piyade 'asâkir-i nizâmiyenin sevk ve i'zâmî lâzimedden ve 'asâkir-i merkûmenin arası uzatıldığı hâlde livâ-i mezkûr ahvâli külliye perişan ve emvâl-i mürettebe-i mîriyenin tahsîli müstehîlül'î-imkân olup bu ise tecvîz olunur mevâddan olmadığına binâ'en muvâfık-ı irâde-i âliye-i âsafâneleri buyurulduğu hâlde 'asâkir-i merkûmenin serî'an ve 'âcilen münâsib mahalden" sevkini talep ederek, uygun olan yerlerden 4 top ve bir alay

piyadenin acilen bu bölgeye gönderilmesi isteğini ortaya koyar.¹⁷

6 Mayıs 1852 tarihli Sadaret'in yazısında devletin asker alımına ilişkin tedbirlerde başarılı olduğu görülmekte: "Sayda eyâleti dâhilinde kâ'in mahâll-i ma'lûme kur'a-i şer'iyyesinin tamâmen icrâsını ve Lazkiye Sancağı muzâfâtından olup muhâlefet üzerine bulunan tâ'ife-i Nusayriye kazâlarının dahi bundan evvelce teşebbüs ve iş'âr olunan tedbîr semerresiyle bi's-suhûle husûl-i itâ'at ve inkiyâdlarıyla kur'alarının icrâsına mübâşeret olundığını mutazammın Sayda vâlisi devletlü paşa hazretlerinin bu kerre dahi gelen iki kıt'a şukkası manzûr-ı 'âli buyurulmak için 'arz ve takdîm kılınmış olmağla muvâfık emr ü fermân hazret-i pâdişâhî buyurulduğu hâlde işbu şukkalara dahi münâsibi vechile cevâbnâmeler yazdırılacağı beyânıyla tezkire"den asker alımlarına ve kura usulüne muhalefet eden Alevilerin alınan tedbirler karşısında bu kez sorun çıkarmaksızın uygulamaya iştirak ettirildikleri anlaşılmaktadır.¹⁸ Fakat bunun her zaman bu biçimde mümkün olmadığını, en azından Osmanlı'nın son yıllarına, II. Abdülhamid'in hayata geçirmeye çalıştığı dönüşümün etkilerine kadar, merkezi devlet uygulamalarının çoğunda olduğu gibi bu konuda da karşı duruşların önemli ölçüde devam ettiği ifade edilebilir.

1884 tarihli Şam'dan yazılmış bir mektuptan, İngiliz ve Fransızların kendi emperyal amaçları doğrultusunda Suriye ve Filistin'deki çeşitli topluluklarla ilgilendikleri, bunlar arasında Dürzî ve Alevilerin de yer aldığı ve okullar açılarak bu toplulukların çocuklarının Hristiyanlığa kazandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.¹⁹

(14) BA, A. MKT. MVL. 74/84. (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik içinde, s. 40.)

(15) BA, A. MKT. MHM. 757/110. (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik içinde, s. 41.)

(16) BA, A. MKT. MHM. 757/110. (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik içinde, s. 45.)

(17) BA, A. MKT. MHM. 757/110. (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik içinde, s. 47.)

(18) BA, A. AMD. 37/70. (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik içinde, s. 39.)

(19) BA, Y. EE. KP. 1/80. (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik içinde, s. 90-93.)

1889'da Meclis-i Vükela'da Arap Alevilerin Hristiyanlaştırılmasına yönelik faaliyetlere karşı önlemler görüşülmüştür. 21 Ekim 1889 tarihli belgeden Meclis-i Vükela'nın kararını okumaktayız:

Hülâsa-i me'âli

Lazkiye Sancağı ahâlisinin ekseri Nusayrî olup bunları Hristiyanlığa celb için teşebbüsât-ı hâriciye eksik olmadığından ve Nusayrîleri diyânet-i İslâmiyyeye da'vete vâsıtâ-i müstakille mektebler olduğundan bahisle gösterilen mahallerde sekiz bâb mekteb-i ibtidâ'îye te'sis ve küşâd olunmak ve seyyâr müfettişliğine bâb-ı fetvâca evsâf-ı matlûbe ile muttasıf 'ulemâdan bir zât ta'yin kılınmak üzere ma'ârif hisse-i i'ânesinden ma'ârif nezâretine 'âid nısfının terki lüzûmuna ve ol bâbda ba'zı ifâdeye dâ'ir Beyrut Vilâyetinden vukû' bulan iş'âr üzerine nezâret-i müşârûni-leyhâ ile muhâbereli tezkire-i sâmiyye melfu-iyile beraber kırâ'at idildi

Karârı

Cevâb-ı nezâretde hisse-i mezkûre nısfı Der-sa'âdet mekâtib-i 'âliyye mesârîfının karşılığı olduğu cihetle bunun mekâtib-i sâ'ireye sarfı câ'iz olamayacağı dermeyân edilmiş ise de ahâl-i merkûmenin diyânet-i İslâmiyyeye celb edilmek üzere ber-mûceb-i iş'âr-ı mahallî lâzım gelen yerlerde mekâtib-i ibtidâ'îyenin te'sisi muktezî olduğundan zikr olunan Lazkiye Sancağı ma'ârif hisse-i i'ânesinin kâmil mahalline terkiyle bunun oralarda icâbı kadar mekâtib-i ibtidâ'îye te'sis ve seyyâr müfettişliğine dahi kezalik iş'âr-ı vilâyet vechile bâb-ı fetvâca münâsib bir zâtın ta'yin kılınması ve livâ-i mezbûr dâhilinde lüzûmı kadar ibtidâ'îye mektepleri te'sis olunduktan sonra ma'ârif hisse-i i'ânesi nısfının yine ma'ârif nezâretince istîfâsı bi-t tensîb ana göre icrâ-yı icâbının cevâben nezâret-i müşârûni-leyhâya iş'ârı karârlaştırıldı²⁰

Görüldüğü gibi, Lazkiye Sancağı'nda yaşayan Alevilerin Hristiyanlaştırılmaya çalışıldığı buna karşı önlem olarak bu bölgelere

okullar inşa edilmesi ve seyyar bir müfettiş atanması kararlaştırılmıştır.

1893 tarihli Adana Maarif Müdürlüğüne yazılan yazıda, Amerikalı misyoner Dr. Metheny'nin okulunun faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Dr. Metheny'nin 7-8 sene önce izinsiz bir biçimde, Mersin'de bir misyoner okulu açarak özellikle Arap Alevi kız çocuklarını bu okulda yetiştirerek Protestanlaşmalarını sağladığı, bu kızların kendi topluluklarına dönerek Protestan propagandası yapmaları ve bu sayede Arap Alevilerin Protestanlığa dâhil edilmelerinin hedeflendiği anlatılmaktadır.²¹

1870'li yıllardan itibaren -çok sınırlı da olsa- Sünniliğe geçişe ilişkin (Hazırlık adımları olarak nitelenebilecek) dilekçeler verdiği görülen Arap Alevi gruplarının, yüzyılın sonlarına doğru, ihtida politikasının derinleşmesiyle beraber Sünniliğe geçme, okul ve cami yapılması taleplerinin arttığı görülmektedir.

1870 tarihinde, Antakya Alevilerinden bir kısmı Sünnilerle aynı camilere gitmek istediklerini beyan etmişlerdir. Bunun üzerine, bu durumun uygun olup olmayacağı tartışılmış neticede bu istek olumlu olarak değerlendirilmiş, ardından bu insanların yaşadığı yörelerde cami ve mektep inşa edilmesi, imam, vaiz gibi din görevlileri tayin edilmesi gündeme gelmiştir.²²

27 Mayıs 1890 tarihinde Yıldız Sarayı'na "geçende Lazkiye Nusayrîlerinden on beş bin nüfûs 'aka'id-i İslâmiyyeyi kabûl itdiği gibi bu kere de Lazkiye'de Merkab kurâsında bulunan kırk bin kadar Nusayrînin kabûl-i 'akâ'id eyledikleri mahalli mutasarrıf-

(20) BA, MV. 48/32. (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler ve Nusayrîlik içinde, s. 98-99).

(21) BA, Y. PRK. MF. 3/11. Dr. Metheny vakasının Osmanlı yetkililerini çok uğraştırdığı anlaşılmaktadır. Bu konuda çok sayıda yazışma bulunmaktadır. Bu belgelerde, Metheny'nin okulunda bazı kızların ailelerinin rızası hilafına zorla tutulduğu, daha sonra bazı Arap Alevi kızların Amerika'ya kaçırıldığı gibi ciddi iddialar yer almaktadır. Bu konudaki belgelerin özeti için bkz. A. Sinan Bilgili, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Adana, Tarsus ve Mersin Bölgesi Nusayrîleri (19-20. Yüzyıl)", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S: 54, 2010, s. 58-72.

(22) BA, BEO. AYN. D (Halep Ayniyet Defteri), 867, s. 141, s. 144, s. 149. (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler ve Nusayrîlik içinde, s. 69-77.)

lığına altmış nefer şüyûh imzasıyla beyân ve i'lân itdikleri” bildirilmiştir.²³ Böylece Merkab kazasından yüksek sayıda Arap Alevinin, toplumun en önemli kesimini oluşturan şeyhlerden 60 kadarının beyanıyla, Sünni-Hanefiliğe dönderildikleri anlaşılıyor. Bunu takiben ilgili yerlerde mescit ve okul yapılması talebi dile getiriliyor.²⁴

3 Haziran 1890 tarihli Meclis-i Vükela kararında, Lazkiye’ye bağlı olan Cibâl-i Nusayriyye köylerindeki Alevilerin inançlarını “Düzelterek” Sünni/Hanefiliğe geçtikleri bundan dolayı buralara 23 okul ve 15 mescit yapılması, bunlar için gerekli ödeneğin Lazkiye Maarif bütçesinden karşılanması kararıylaştırılmıştır.²⁵

Beirut Valisi Halil Halid’in, 26 Ekim 1892’de bildirdiğine göre, Lazkiye Sancağı’nda daha önce yapımları tamamlanan 17 okula ek olarak, Sahyun, Cebele ve Merkab kazalarında Şevket-i Hamîdî, Hasenât-ı Hamîdiyye, Mihrâb-ı Hamîdî, Nasr-ı Hamîdî, ‘Avnü’l- Hamîdî, Me’âsir-i Hamîdiyye, Nûrû’l- Hamîd isimlerinde 7 tane daha okul yapılmış ve bunlar, halkın da katılımıyla resmi törenle açılmıştır.²⁶

Bu konularda resmi metinlerden çok sayıda örnek vermek mümkün.²⁷ Fakat fazla uzatmadan, netice itibarıyla İmparatorluğun, özellikle II. Abdülhamid döneminde, Alevilere yaklaşımında belli bir dönüşüm yaşandığı ifade edilebilir. Bu süreçte, devletin bilhassa ihtida politikası ekseninde, ciddi bir çaba sarf ettiği göze çarpmaktadır. İlerleyen yıllar da göz önüne alındığında, tüm gayretlere rağmen merkezi iktidarın istediği amacı tam olarak elde edemediği, hedefin ancak bir ölçüde başarıldığı tespit edilebilir.

Sonuç

Genel olarak bakıldığında, 19. yüzyıl, Arap Aleviler ile Osmanlıların ilişkilerinde birçok açıdan değişikliklerin görüldüğü bir dönem olarak karşımıza çıkıyor: II. Abdülha-

mid’in ihtida çabaları, Alevi direnişleri, misyonerlik faaliyetlerinin etkileri ve bazı Osmanlı bürokrat-aydınların reformist yaklaşımları... Bu reformist bürokratların girişimleri yeterli netice vermemişse de II. Abdülhamid’in ihtida politikalarından belli bir düzeyde netice elde edilmiştir. Devlet “Sapkın” olarak gördüğü bir grubu bir ölçüde “Yola getirmiş”, “Sapkın” addedilen Aleviler de -bir anlamda- “Takiyye” sayesinde, yani ihtida etmiş gibi davranarak, sosyal hayatlarındaki felaket örtüsünü bir nebze de olsa aralayabilmişlerdir.

I. Dünya Savaşı’yla birlikte Arap Alevilerin durumu çok daha farklı bir boyut kazanacaktır. Savaşla birlikte Arap Aleviler tecridi bir ölçüde kırmış, farklı topluluklarla ilişkiler kurabilmiş ve siyaset sahnesinde önemli bir aktör rolüne kavuşmuşlardır. Savaşın ardından İmparatorluk dağılırken, Arap Aleviler kendilerini üç farklı siyasal model/devlet örgütlenmesi içinde bulmuşlardır. Bunlar, Lübnan, Suriye ve Türkiye’dir.²⁸

Toplam Arap Alevi nüfusunun önemli bir kısmını barındıran Suriye, Alevilerin siyasal olarak en etkin oldukları ülke olarak karşımızda durmaktadır. Alevi bir komutan olan Salah Cedit 1963 senesinde, ordu içerisinde atama ve terfiler konusunda önemli bir güce ulaşmış ve bu tarihten sonra Alevilerin ordu içerisindeki konumu güçlenmiştir. 1970’te Hafız Esad’ın Darbesinin ardından da Aleviler hem bürokraside hem Baas Partisi’nde üst düzeydeki makamlara gelebilmenin olanaklarına kavuştular. Bugün de çeşitli gruplarla ittifak hâlinde siyasal arenada varlıklarını devam ettirmektedirler.

(23) BA, İ. DH. 1182/92449. (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik içinde, s. 104.)

(24) BA, İ. DH. 1182/92451. (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik içinde, s. 105.)

(25) BA, MV, 54/37. (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik içinde, s. 106-107.)

(26) BA, Y.A.HUS. 266/97. (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik içinde, s. 160-161.)

(27) Daha fazla bilgi, belge ve tartışma için “Türk Modernleşmesinde Arap Aleviler (Tarih, Kimlik, Siyaset)” isimli çalışmaya bakılabilir.

(28) Bu ülkelerin dışında Ortadoğu’da ve farklı kıtalardaki çok sayıda ülkede Arap Alevilerin yaşadığını da ifade etmemiz gerekir. Örneğin Batı Avrupa ülkelerinde, Avustralya’da ve Güney Amerika’da Arap Alevilerin yaşadıkları bilinmektedir.